

ათმარცვლიანი საზომი (4 4 2) ქართულ პოეზიაში

ბარბაქაძე თამარ

ქართული ლექსის საზომთა შორის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული მეტრი ათმარცვლედია, რომელიც რამდენიმე სახით არის ცნობილი: 1) 5/5 – ყველაზე პოპულარული აღორძინების პერიოდის ხანიდან დღემდე; 2) 4/4/2 – უფრო იშვიათი, ესეც აღორძინების პოეტთა ზოგიერთი ლექსის წყალობით დამკვიდრებული და XX საუკუნეში ხელახლა აღდგენილი; 3) 3/4/3 – ქართული რიტმიკისათვის ძლიერ ხელოვნური, რომელიც პირველად ალ. ჭავჭავაძის პოეზიაში ჩნდება, ისიც, ერთი სტრიქონის სახით მხოლოდ ლექსში `ედემსა რგულსა~ – `ლალ - ბროლსა შერევნია შეთხზულად~ (ხინთიბიძე აკ., 1990, ცეზურა ქართულ ლექსში და გურამიშვილის ვერსიფიკაცია, გვ. 30), და 4) 3331, რომელიც XVIII–XIX საუკუნეების ქართულ პოეზიაში თითქმის არ გვხვდება.

ათმარცვლედის პირველი სახეობა იმდენად გავრცელებული და ცნობილია, რომ მისი საგანგებო კვლევა-ძიება საჭიროც აღარ არის, რადგან ცალკეული პოეტების ვერსიფიკაციაზე მსჯელობისას, ბუნებრივად, ამ საზომის თეორიული აღწერა - დახასიათებაც ხდება. შედარებით ნაკლებად არის შესწავლილი და აღნუსხული ათმარცვლედის უფრო იშვიათი სახეობის 4/4/2-ის გავრცელების ხარისხი და თავისებურება, მისი რიტმული და ინტონაციური ბუნება.

როგორც მიუთითებენ, ამ საზომით შესრულებული ლექსის პირველი ნიმუში გვხვდება მამუკა ბარათაშვილის „ჭაშნიკში“:

სამკალი გაქვს სამუშაო, ძალო,

თუ მოიმკი, კეთილსა იქ, ძალო,

მოიმკე და შეიკრიბე, ძალო,

საუკუნოდ არ დწახდების, ძალო,

მტერი რომ მზერს დასაწველად, ძალო,

მას შეები გულმესისხლედ, ძალო,

რა მას დასცემ, მოისვენებ, ძალო,

ორსავ სოფელს სახელ პოებ, ძალო.

ეს ლექსი „მუხრანულის“ სახელით არის ცნობილი და ვახტანგ VI ეკუთვნის. „მუხრანული“, როგორც ლექსის დამოუკიდებელი სახეობა, კერძოდ, ათმარცვლიანი ლექსის 4/4/2 სქემით შესრულებული, პირველად შენიშნა აკ. ხინთიბიძემ 1963 წელს. საწინააღმდეგო მოსაზრების მიუხედავად, აკ. ხინთიბიძის ვარაუდი დაადასტურა „ჭაშნიკის“ ხელნაწერმა, რომელშიც აღნიშნულ ლექსს ყოველი ათი მარცვლის შემდეგ ვრცელი ინტერვალი აქვს დატოვებული (ხინთიბიძე აკ., 1963, „აკაკის ლექსთა სახეობანი“, „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, #4. 177).

აკ. ხინთიბიძის აზრით, „თავისი არქიტექტონიკით „მუხრანული“ იგივე რგულია. რეასტრიქონიანი ლექსი რვაჯერადი რითმით ოთხ სტრიქონად არის წარმოდგენილი, ისევე როგორც „ქილილა და დამანას“ საბასეული რედაქციის ათმარცვლიანი რგულები“ (მიქაძე გ., 1972, „ქართულ ლექსთა სახეები“, წიგნში: „ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან“, გვ.57).

სამეცნიერო ლიტერატურაში „მუხრანულის“ შესახებ გამოთქმულია აზრი, რომ იგი განეკუთვნება სხვადასხვა მხრიდან, ამ შემთხვევაში ჰორიზონტალურად და ვერტიკალურად, წასაკითხ ფიგურული ლექსის სახეობას – კვადრატულ ლექსს. „მუხრანული“ ესქატოლოგიურ თემაზე დაწერილი ალეგორიული ნაწარმოებია, რომელშიც ქრისტიანულ თეოლოგიაში შემუშავებული თვალსაზრისია გამოხატული მეორედ მოსვლის თაობაზე. მიმართვის ობიექტი ძალი არის ღმერთი, ქრისტე (დარჩია ბ., 1986, „ლექსი „მუხრანული“, „კრიტიკა“, #1, გვ. 125-137).

აკ. გაწერელიას აზრით, „10 მარცვლიანი ქორეული საზომები იშვიათია. იგი გვხვდება მხოლოდ ცალკეული ტაეპების სახით დავით გურამიშვილთან და მამუკა ბარათაშვილთან:

მაგ.: მჭმო, მსმო, ჩემო ტანთა მცმო.

(გურამიშვილი, წიგნი ა. „გალობა“)

ეო, მეო დავითს მივბა/მეო.

(მ. ბარათაშვილი, „მზეთამზე“) (გაწერელია აკ., 1981, „ქართული კლასიკური ლექსი“, გვ. 246).

ს. გორგაძე კატალოგიკური ქორეული ტრიმეტრების ჯგუფში სულ ორ სახეობას აერთიანებს: ერთია მარცვალკვეცილი ქორეული ტრიმეტრი (4/4/3), ხოლო მეორე ტერფკვეცილი (ე.ი. ორმარცვალკვეცილი) ქორეული ტრიმეტრი (4/4/2) (გორგაძე ს., 1930, ქართული ლექსი, გვ. 22), ანუ ჩვენთვის საინტერესო საზომი, რომელიც „ქართულ ლექსში“ ამგვარად არის

დახასიათებული: „კატალექტიკური ქორეული ტრიმეტრის მეორე სახე ტერფნაკლი ტრიმეტრია, ე.ი. ისეთი მეტრომწკრივი, რომლის პირველი ორი მუხლი სრული ქორეული მონომეტრებია (44), ხოლო მესამე (უკანასკნელი) - ნახევარი ქორეული მონომეტრი (2), აუცილებელი ცეზურით პირველი მონომეტრის შემდეგ (1) და მცირე პაუზით (ფაკულტატიურად) კატალექტური მუხლის წინ“. (გორგაძე ს., 1930, ქართული ლექსი, გვ. 23)

ს. გორგაძე ამ საზომით დაწერილი ლექსის ნიმუშად ასახელებს ი. გრიშაშვილის პატარა ლექსს „ხახეს“ და მისი წაკითხვის ნიმუშად მოჰყავს ლექსის პირველი ხანა (სტროფი) ტაეპების რიტმულ სქემასთან ერთად:

1. ნეტავ ეხლა // აქა მყავდე / ხახე, _ა_//_ა_ა_//_ა_ა_ე.ი. დიქორე + დიქორე + ქორე
2. ნეტავ ეხლა // ერთად ვიყოთ / ჩვენა, _ა_//_ა_ა_//_ა_ა_ე.ი. იგივე
3. რომ ისმინო // შაშვის სიჭახ / ჭახე, ა_//_ა_ა_//_ა_ა_ე.ი. პეონი II + დიქორე + ქორე
4. რომ ისმინო // იადონის / სტვენა ა_//_ა_ა_//_ა_ა_ე.ი. პეონი II + პეონი I + ქორე

ს. გორგაძე აქვე დასძენს, რომ ეს მეტრი დიდად გავრცელებული არ არის ქართულ მწერლობაში.

ს. გორგაძე საგანგებოდ აღნიშნავს 4/4/2-ში აუცილებელ ცეზურას და მცირე პაუზას. ათმარცვლედის ამ სახეობაში ცეზურის როლზე საუბრობს აკ. ხინთიბიძე წიგნში „ცეზურა ქართულ ლექსში და გურამიშვილის ვერსიფიკაცია“: „ცეზურა ათმარცვლიან ლექსს ორ ძირითად სახეობად ყოფს – ერთი მიღებული სიმეტრიული დაყოფით – 5/5, მეორე კი – ასიმეტრიულით – 4/4/2... აღორძინების ხანაშივე მიეცა დასაბამი ათმარცვლედის მეორე სახეობას, ცეზურით მეოთხე მარცვლის შემდეგ: 4/4/2. ამ წყობისაა, კერძოდ, ვახტანგ VI ხელით „ჭაშნიკში“ ჩაწერილი „მუხრანული“. აქვე ასახელებს მკვლევარი ამ საზომით შესრულებული გ. ტაბიძისა და ტ. ჭანტურიას ლექსების სტრიქონებს (ხინთიბიძე, აკ., 1990, ცეზურა ქართულ ლექსში და გურამიშვილის ვერსიფიკაცია, გვ. 30-31): „ატმის რტოო, დაღალულო რტოო“ და „მუხლი - / შენს აღმართზე // დასაღლელო“, სადაც ცეზურა მეოთხე მარცვლიდან მეექვსეზეა გადატანილი. აქვე ავტორი იმოწმებს მორის გრამონის „ფრანგული ვერსიფიკაციის მცირე ტრაქტატში“ (1959) გამოთქმულ დაკვირვებას, რომ ფრანგულ ათმარცვლიან ლექსსაც ცეზურა მეოთხე მარცვლის შემდეგ მოუდის, იშვიათად – მეექვსე მარცვლის შემდეგ.

აკ. ხინთიბიძე სქემატურად აღნიშნავს, მაგრამ სიტყვიერად ყურადღებას აღარ ამახვილებს ათმარცვლედის ამ სახეობაში მცირე პაუზის როლზე.

„მუხრანულის“ შემდეგ 4/4/2-ით შესრულებული ლექსის მოძიება ქართველ პოეტთა მეტრულ რეპერტუარში ძალიან გამწვანდა; მიუხედავად იმისა, რომ დავით გურამიშვილი უაღრესად

აფართოებს ქართული ვერსიფიკაციის ჩარჩოებს და უამრავ ვარიაციას მიმართავს (აკ. ხინთიბიძის მიერ აღნუსხულია დავ. გურამიშვილის პოეზიაში (1980 წ. გამოცემის მიხედვით) იზოსილაბური საზომის 15, ხოლო ჰეტეროსილაბური საზომების 45 სახეობა, ჩვენთვის საინტერესო სახეობა 4/4/2 მხოლოდ ორ ლექსში გვხვდება ცალკეული სტრიქონების სახით (იხ. აღნიშნული გამოცემის გვ. 161, 128: 4/24, 44/2, 4/24, 53/2).

როგორც ცნობილია, დავით გურამიშვილის სალექსო რეფორმის, სულხან – საბა ორბელიანის ვერსიფიკაციულ სიახლეთა დამკვიდრების მეოხებით, ქართული ლექსი XIX საუკუნეში, გარკვეულწილად, უკვე განახლებული შეხვდა ნიკოლოზ ბარათაშვილის სალექსო რეფორმას.

ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსწყობა საგანგებოდ შეისწავლა თეიმურაზ დოიაშვილმა. მიუხედავად იმისა, რომ ათმარცვლელი (5/5) ერთ-ერთი ძირითადი საზომია ნ. ბარათაშვილისათვის, თოთხმეტმარცვლიან (5/4/5), თექვსმეტმარცვლიან (53/53) და ოცმარცვლიან საზომებთან (55/55) ერთად, მისი სახეობა 4/4/2 – ერთხელაც კი არ გვხვდება ნიკ. ბარათაშვილის სტრიქონებში (დოიაშვილი თ., 1999, „ბარათაშვილის ლექსი“, ვერსიფიკაციული პორტრეტები, გვ. 12-20).

ჩვენ შევძელით, თვალი გადაგვევლო და დავკვირვებოდით 4/4/2-ის არსებობას, მის თუნდაც ორიოდ სტრიქონში გამოჩენას, XVIII – XIX საუკუნეების ქართულ პოეზიაში, რის საშუალებაც მოგვცა ლექსმცოდნეობის ჯგუფის თანამშრომელთა მიერ წლების განმავლობაში (1987 წლიდან დღემდე) შედგენილმა ვერსიფიკაციულმა ცნობარებმა, სადაც საგანგებოდ არის აღნუსხული ქართული პოეზიის სალექსო ფორმები, დახასიათებულია ქართველი პოეტების თხზულებანი, ძირითადი სალექსო პარამეტრების (საზომი, სტროფიკა, რითმა) მიხედვით. 4/4/2 XIX საუკუნის ქართველ პოეტთაგან მხოლოდ ილია ჭავჭავაძის პოეზიაში გვხვდება ცალკეული სტრიქონების სახით.

ილიას პოეზიაში ათმარცვლელის ამ სახეობის (4/4/2) ზოგიერთი სტრიქონის არსებობის თაობაზე მიუთითებს თ. დოიაშვილი თავის გამოკვლევაში „ილია ჭავჭავაძის ლექსწყობა“ (დოიაშვილი თ., 1999, „ილია ჭავჭავაძის ლექსწყობა“, ვერსიფიკაციული პორტრეტები, გვ. 41), თუმცა ამ სტრიქონებს არც ასახელებს და მათ ანალიზს საგანგებო ყურადღებას არ უთმობს, რადგან ნაშრომი ამას არ ისახავდა მიზნად.

აპოლონ სილაგაძის ცნობილ ნაშრომში „ლექსმცოდნეობის ანალიზის პრინციპები“ რიტმული გასაყარის თაობაზე მსჯელობისას, საანალიზოდ მოიხმობს ილია ჭავჭავაძის ლექსს „ვის უნახავს ის ედემი შლილი“, რომლის I-II სტრიქონები სწორედ ათმარცვლიანი საზომის ჩვენთვის საინტერესო სახეობით 4/4/2 არის შესრულებული:

ვის უნახავს / ის ედემი / შლილი, (4 4 2)

სადაც ისე / ტკბილ არ არის / ძილი, (4 4 2)

როგორც ტკბილია / გამოღვიძება; (5 5)

(სილაგაძე აპ., 1987, ლექსმცოდნეობითი ანალიზის პრინციპები, გვ. 119).

აპ. სილაგაძე ამავე ნაშრომში აყალიბებს მოსაზრებას, რომ რიტმულ სტრუქტურას წარმოადგენს რიტმული გასაყარის მოქმედების შედეგი, ამიტომაც, ვთქვათ $5+5$ და $(4+2) + (4+0)$ არის ორი სხვადასხვა, ავტონომიური რიტმული სტრუქტურა, ამიტომაც გვაქვს არა ათმარცვლიანი სტრიქონი, არამედ სხვადასხვა:

$5+5, (4+2) + (4+0), (4+1) + (4+1), (4+0) + (4+2), (3+3) + (3+1)$.

„ამიტომაც ჩამოთვლილ სტრიქონთაგან ერთმანეთის გვერდით ერთსა და იმავე ლექსში, ერთსა და იმავე სტროფში, ერთსა და იმავე რიტმულ მონაკვეთში, ერთმანეთთან მეზობლობენ არა იდენტური სიგრძის, ვთქვათ, ორი სხვადასხვა ათიანი – $5+5$ და $(4+0) + (4+2)$, არამედ სხვადასხვა სიგრძის, მაგრამ ერთი და იმავე რიტმული გასაყარის მქონე, ვთქვათ, $5+5$ და $5+2$ “ (სილაგაძე აპ., 1992, `რეპროდუქციის თვისება და ლექსმცოდნეობითი კვლევის მასალის შერჩევა“, გვ. 119).

აპოლონ სილაგაძის აზრით, ქართული ლექსის რიტმული სტრუქტურის ძირითადი განმსაზღვრელი ფაქტორი არის რიტმული გასაყარი, რომელიც არის აუცილებელი სტრუქტურული ფაქტორი რიტმის შესაქმნელად, მარცვალთა რაოდენობას მკვლევარი ქართული ლექსის მეორე მახასიათებლად მიიჩნევს და მას განიხილავს იზოხილაბიზმისა და სილაბური სიგრძის მნიშვნელობათა მიხედვით.

განვითარების კანონზომიერება კი, აპ. სილაგაძის მტკიცებით, იცავს: 1) ორწევრედის, როგორც ერთეულის, ბინარულობას; ბ) რიტმული გასაყარით გაკვეთის პრინციპს და გ) შემადგენელთა ტოლობის ან პირველი – უფრო გრძელის წესს (სილაგაძე აპ., 1987, ლექსმცოდნეობითი ანალიზის პრინციპები, გვ. 77). ორივე პრინციპის დაცვის შედეგად, არ იყო და გაჩნდა ჩვენთვის საინტერესო სახეობაც: $(4+0) + (4+2)$.

აპ. სილაგაძის აზრით, სალექსო ფორმამ, ნოვაციით შექმნილმა, შესაძლოა, არ გამოავლინოს რეპროდუქციის თვისება, მაგრამ ამავე დროს, ნოვაციის რაღაც გარკვეულ ელემენტს, გარკვეული წესის სახით, შეიძლება აღმოაჩნდეს რეპროდუქციის უნარი – მასზე დამყარებით განვითარების რაღაც საფეხურზე შეიძლება შეიქმნას ისეთი ფორმა ან ფორმათა მთელი სისტემა, რომელიც მარკირებული გახდება ლექსწყობისათვის (სილაგაძე აპ., 1987, ლექსმცოდნეობითი ანალიზის პრინციპები, გვ. 170) წინასწარი დასკვნის სახით, ჩვენს შემთხვევაში, შეიძლება ვთქვათ:

4/4/2, როგორც სიახლე, მჟღავნდება XVIII საუკუნეში, რეპროდუქციის გარკვეულ, თუმცა მცირე ნიშნებს ამჟღავნებს XIX საუკუნეში, XX ს. 10-იანი წლებიდან – აღორძინდება, ხოლო 40-იანი წლებიდან უკვე მყარად მკვიდრდება ქართულ პოეზიაში.

4/4/2-ის დამკვიდრება ქართულ პოეზიაში გალაკტიონ ტაბიძის სახელს უკავშირდება. აკ. ხინთიბიძის აზრით, გალაკტიონი პირველი პოეტია, ვინც ათმარცვლედის სახეობას (4/4/2) ფართოდ გაუღო კარი.

პირველი ლექსი 442 სქემით გალაკტიონმა 1915 წელს გამოქვეყნა; ჟურნალ „თეატრი და ცხოვრების“ 1915 წლის პირველ ნომერში დაბეჭდილია ლექსი „რა სევდიან ზღაპარს ამბობს ქარი“. აკ. ხინთიბიძე წერს: „თუ გავითვალისწინებთ, რომ ეს ლექსი ახალი ქართული მეტრიკის სათავეში დგას, პირველი ნაბეჭდი ნაწარმოებია გალაკტიონისა ახალი პოეტიკის პრინციპთა მიხედვით შექმნილი, უნდა ვაღიაროთ, რომ სალექსო რეფორმის გატარებაში საზომი 442-ც მონაწილეობდა“ (ხინთიბიძე აკ., 1987, გალაკტიონის პოეტიკა, 193).

გალაკტიონის ათმარცვლიანი ლექსების რიტმის კვლევისას გ. ნადარეიშვილი აღწერს 4/4/2-ით შესრულებულ ლექსებს თორმეტტომეულის მიხედვით. ქრონოლოგიურად ეს სახეობა ცხრილებში ამგვარად არის წარმოდგენილი: ტ. I. 1908 – 1916 წ.წ. – 4 ლექსი (44 სტრიქონი), ტ. II. 1928 – 1931 წ.წ. – 7 ლექსი, 155 სტრიქონი, ტ. III. 1928 – 1931 – 3 ლექსი (40 სტრიქონი), ტ. V. (1940 – 1945წ.წ.) 3 ლექსი – 36 სტრიქონი, ტ. VI (1946 - 1959) – 5 ლექსი – 116 სტრიქონი, ტ. VII უთარიღოები - 2 ლექსი – 33 სტრიქონი. სულ 24 ლექსი აღმოჩნდა, რომელთა რეალური რიტმის შესწავლისას გ. ნადარეიშვილმა გამოიკვლია, რომ 4/4/2 80 რიტმულ ვარიანტს გვაძლევს, რომელთაგან 41 თითოჯერ შემხვედრ ვარიანტს შეადგენს. ამ სქემით დაწერილი თითქმის ყველა ლექსის ყოველი სტრიქონი ურთიერთგანსხვავებული რიტმითაა წარმოდგენილი~ (ნადარეიშვილი გ., 1985, „გ. ტაბიძის ლექსების რიტმი“ (ათ - და თოთხმეტმარცვლიანი საზომები), კრებულში: ქართული ლექსმცოდნეობა, გვ. 68-69). გ. ნადარეიშვილს საზომის ამ სახეობის რიტმის მრავალფეროვნების საილუსტრაციოდ განხილული აქვს „ატმის რტოო, დაღალულო რტოო“, რომელშიც 12 სტრიქონი 9 რიტმული ვარიანტით არის წარმოდგენილი.

რეალური რიტმის თვალსაზრისით, გ. ნადარეიშვილი აქვე ასახელებს 4/4/2-ის ყველაზე უფრო გავრცელებულ ვარიანტებს: 4/42, 22/4/2, 22/22/2, 4/22/2,4. (13) 4//2, 4/14 (13) 2.

გალაკტიონის 10-იანი წლების პოეზიაში 442-ით დაწერილი ლექსების თავისებურებაზე მსჯელობს შორენა ქურთიშვილი (ქურთიშვილი შ., 2000, ათ და თოთხმეტმარცვლიანი საზომები გალაკტიონის ადრეულ ლირიკაში, „სჯანი“, #1 გვ. 74).

გალაკტიონის პოეზიაში 442-ის გამოყენების სიხშირე ჩვენ გალაკტიონ ტაბიძის რიტმის ლექსიკონის საზომთა საძიებლის მიხედვით აღწერს, საიდანაც ჩანს, რომ ამ სახეობით გალაკტიონის 36 ლექსია დაწერილი, ხოლო ჰეტეროსილაბურ საზომად იგი 3 ლექსში გვხვდება.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ლექსი „ნეტავ მალე მიაღწევდე მიზანს“, რომელიც გალაკტიონის თორმეტტომეულის I ტომშია მოთავსებული (გვ.56) და დაწერის თარიღად 1908 წელი უზის,

უფრო გვიანდელად მიაჩნია აკ. ხინთიბიძეს (ხინთიბიძე აკ., 1987, გალაკტიონის პოეტიკა, გვ. 193).

1915 წელს გალაკტიონს კიდევ ერთი ლექსი აქვს დაწერილი 442-ით: „შენ ზღვის პირად მიდიოდი, მერი“, ხოლო 1916 წელს: „შენ ზღვის პირად“, ამავე სქემით, ორტაეპედებით, მოსაზღვრე რითმით შესრულებული:

ზღვას სადამო ედებოდა მუქი,
შენ ზღვის პირას სჩანდი, როგორც შუქი.
მე პირველი მახსოვს შენი ნახვა
გაოცება! მშვენიერი ზრახვა.
როგორც შორი ხომალდების ცქერა
ვით პირველი გრძნობით გულის ძგერა.
ირხეოდა გამჭვირვალე რული
და მტკიოდა... და მტკიოდა გული.
იმ ხომალდებს სამუდამოდ გაჰყვა
გაოცება, მშვენიერი ზრახვა.

ორივე ლექსი ე.წ. „მერის ციკლს“ განეკუთვნება. თემატიკისა და მეტრის ურთიერთკავშირი თითქმის აუცილებელი ინტონაციური ერთგვარობით არის ნაკარნახევი და, უეჭველია, რომ გალაკტიონის პოეზიაში ახალგაჩენილი, სევდიანი ლირიზმით, დაღმავალი კადენციით შესრულებული სტრიქონები ბუნებრივად დამკვიდრდა. ამას ვერ ვიტყვით ი. გრიშაშვილის „ხახეს“ თაობაზე: მიუხედავად იმისა, რომ 442 სახეობა 1915 წელს ამ ლექსში გამოჩნდა, როგორც უკვე ვთქვით, მთელს მის შემდეგდროინდელ შემოქმედებაში ამგვარი სქემით შესრულებული მთლიანი ლექსი კი არა, ერთი სტრიქონიც ვერ ვნახეთ!

10-20-იანი წლების ქართულ პოეზიაში 442 ყველაზე ხშირად ტერენტი გრანელის ლექსებში ჩნდება: „არ მიგრძვნია ჩემი დედის ძუძუ“, „ნელა მივალ, სიჩუმეა ირგვლივ“, „მოსჩანს ბაღში ყვავილები ცოტა“, „ირას“, „ვარ ასეთი, ვარ ყოველთვის კენტი“, „სუფევს ეს დღე და წამება დიდი“, „შემოდგომა“ („შემოდგომის სურნელება დადგა“), „*** მე ვიყავი, ეს არ ვიცი როდის“, „სამშობლოს“ („რადაც მინდა სიცოცხლეზე მეტი“), „მატარებლიდან ქუთაისში“, „მარადისობის დალაჟვარდება“, „ეგ სტრიქონი დაიწყება ასე“, „მიმართვა დისადმი“, „გული მტკივა, ოცნებას მივსდე“, „სიჩუმეა და ქარიშხალს ვუცდი“ (გრანელი ტერენტი, 1991, თხზულებათა ტ. I).

442-ით არის დაწერილი ტერენტი გრანელის ცნობილი შედეგრი: „გაზაფხულის სადამოა მშვიდი, ხიდან ხეზე გადაფრინდა ჩიტი“; ამგვარივე სქემითა და ორტაეპედებით არის შესრულებული „საავადმყოფო“, „საახალწლო“ („მე იმდენად შევეჩვიე სიკვდილს, აქამდე რომ

ცოცხალი ვარ მიკვირს“).

ჰეტეროსილაბური საზომით: 443/442 გვხვდება შესრულებული ტერენტი გრანელის „სიცოცხლის გრადაცია“ („წითელი მზე აელვარდა მინებთან, მოდის ჩუმი და ცისფერი ღამე, უიმედო გულის ძგერა მინელდა, შენ, წმინდაო მაცხოვარო, ამინ!“).

442 თითქმის არ გვხვდება: პაოლო იაშვილის, ტიციან ტაბიძის, ვალერიან გაფრინდაშვილის შემოქმედებაში; სამაგიეროდ, იგი ხშირია გ. ლეონიძის 20-იანი წლების პოეზიაში.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, 442-ის დამკვიდრება XX საუკუნის პოეზიაში გალაკტიონ ტაბიძის ლირიკულმა შედეგებმა: „რა სევდიან ნანას ამბობს ქარი“ (1915 წ.), „შენ ზღვის პირად“ (შენ ზღვის პირად...) (1915 წ.), „შენ ზღვის პირად“ (ზღვას სადამო ედებოდა მუქი) (1916 წ.), „ატმის რტოო, დაღალულო რტოო“ (1916 წ.), „*** ჩამავალი მზის ფერადო კიდევ“ (1935 წ.), „ჰიმნი ქართულ ანბანს“ (1947 წ.), „ოპერიდან გამოვიდა გვიან“ (1930 წ.) და სხვ. განაპირობეს, ხოლო – „გამარჯობა, აფხაზეთო, შენი“ (1945 წ.) ჰეტეროსილაბური საზომი 442, 443 ხშირად მეორდება სხვა ქართველ პოეტებთანაც.

გალაკტიონის „ატმის რტოო, დაღალულო რტოო“ დასაბამს აძლევს 442-ის მელოდიურ წყობას და, თითქმის ტრადიციად იქცა, ამ საზომს პოეტები ძირითადად მაშინ იყენებენ, როდესაც მიმართვის ფორმა, წოდებით ბრუნვაში დასმული სახელი უნდა გამოჰყონ საგანგებოდ, ან ძალიან ფაქიზი გრძნობის, ხსოვნის გაღვიძებას ცდილობენ; ეს ორი ნიშანი: მელოდიურობა და მიმართვის სუბიექტის არსებობა 442-ის აუცილებელ პირობად იგულისხმება, ალბათ, მუხრანულის ჩასახვითანავე, რადგან „სამკალი გაქვს, სამუშაო, ძალო“, სწორედ მიმართვის ფორმას და მიმართვის რეფერენტულობას გულისხმობდა: ორმარცვლიანი მისამღერი, დაღმავალი კადენცია სტრიქონის მელოდიურობას ზრდის. თუ მაღალ შაირს (4+4) დაემატება რეფერენი, განახევრებული ოთხმარცვლელი (2) და ყოველი სტრიქონი ამგვარად გაიმართება, ჩანს, სტროფის მელოდიურობა უზრუნველყოფილი იქნება.

აქვე გვინდა გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ ილიას პოეზიაში ზემოთაღნიშნული სტრიქონების 4+4+2-ის გამოჩენა, შეიძლება, აიხსნას ილიას ლექსწყობაში მაღალი შაირის ხვედრითი წილის უპირატესობით. თ. დოიაშვილი მიუთითებს: „იმ დროს, როდესაც ზოგადად ქართულ პოეზიაში და კონკრეტულად ადმოსავლურ ფოლკლორში დაბალი შაირია გავრცელებული, ილია აბსოლუტურ უპირატესობას მაღალ შაირს ანიჭებს. ამ საზომით დაწერილია 21 ლექსი, დაბალი შაირით – 2. ამ ფაქტის ახსნა მხოლოდ მაღალი შაირის იმანენტურ თვისებებში უნდა ვეძიოთ – დაბალ შაირთან შედარებით იგი უფრო მსუბუქი და ლაღია. ილიას გატაცება ამ მეტრით კიდეც ერთხელ ცხადყოფს მის ჭეშმარიტ დამოკიდებულებას ტკბილი ხმებისადმი“ (დოიაშვილი თ., 1999, „ილიას ლექსწყობა“, ლირიკა. „ლიტერატურული ძიებანი“, XX, გვ. 355).

ჩვენი აზრით, „მუხრანულის“ მოწყვეტა მაღალი შაირის რიტმული სქემისაგან შეუძლებელია. იგი უფრო 4+4+2-ია, ვიდრე ათმარცვლიანი საზომის ნაირსახეობა. ხალხურ ლექსთან

სიახლოვე ამ საზომისათვის თითქოს იმის პირობად იქცა, რომ ლიტერატურულ ლექსში მან დაიკავა მაღალი შაირის კუთვნილი ადგილი. ალბათ, ამიტომ შემთხვევითი არ არის ამ სახეობით დაწერილი ლექსების დიდი რაოდენობა სიმონ ჩიქოვანის პოეზიაში.

ს. ჩიქოვანი თვითონ არაერთხელ აღნიშნავდა, რომ დავით გურამიშვილისა და ვაჟა – ფშაველას პოეზიის თაყვანისმცემელი და მათი ლექსის ხმის გამგრძელებელი იყო.

...მე სრულიად სხვა მინდოდა მეთქვა

და სხვას მამლერებს წყეული რითმა.

მაგრამ ხელს ვაჟა დამადებს მხარზე

გზას მინათებს და სიმღერას ითხოვს.

(„იჭვი“)

ან

გურამიშვილის და ვაჟას ფერი,

მათი მომდევნო მე ვარ მესამე... -

- წერდა ს. ჩიქოვანი და, ახალი ხმის ძიებისას, საგანგებო ფუნქციას აკისრებდა ხალხური და ლიტერატურული ლექსის დაახლოებას, ამიტომაც `სიმღერა დავით გურამიშვილზე` 442-ით დაწერილ 10 ლექსს შეიცავს.

442-ით არის შესრულებული სიმონ ჩიქოვანის ცნობილი ლექსი: `ქართველი დედა~ (1942):

ცხრა მე ჰყავდა, ცხრა ვაჟკაცი დედას,

მოკაზმული ხმლით და მუზარადით

ქართლის დროშა დაულოცა მხედართ,

როს დაგვესხა მტერი მუხანათი.

არათანაბარმარცვლიანი საზომით არის დაწერილი (442/444) ს. ჩიქოვანის „ქართლის სადამოები“ (1946):

რა კარგია მზის ჩასვლისას გორი,

შემოდგომის ჩრდილი როგორ ეხამება

გადავყურებ ციხიდან და შორით,

ურმულივით ახლოვდება შემოდგომა.

თორმეტმარცვლედის ათმარცვლედთან ამგვარი (444/442(442/444) შეხამება ს. ჩიქოვანის ლექსისათვის 40-იან წლებში ძალიან ხშირი და დამახასიათებელი ფორმაა: „ქართლის სადამოების“ 9 ლექსი ამგვარად არის გამართული; ასევე ხშირია ს. ჩიქოვანის ლექსებში 442-ის შეწყობა მაღალი შაირით გამართულ სტრიქონებთან: „ზღვის თვალი“, „მთის მდინარე“, „აღმზრდელი ძიძის გახსენება“ და სხვ:

ტბას „ზღვის თვალი“ დარქმევია, (4 4)

ვერსად ვპოვებ ტბის ნაპირზე ჭალაკს, (4 4 2)

ტბა არის თუ ნაჭდევია (4 4)

თუ ბუნება მეორე თვალს მაღავს? (4 4 2)

ხშირია ამგვარი ვარიაციაც: 443/442: „მეორე მინაწერი“, „ოცნება წისკვილზე“:

შენც ვერ იტყვი: ვახ სოფელო მრუდევ! (4 4 2)

თუმცა გვალვით დათუთებული წვალობდი (4 4 3)

წამოდექი, ნახე შენი ბუდე (4 4 2)

და გაგვბანე უკვდავების წყაროთი (4 4 3)

ორიგინალური რიტმული წყობით არის დაწერილი ს. ჩიქოვანის ლექსი „ამ ოც წელში გზა განვლიეთ წყვილად“: ყოველი სტროფის მხოლოდ მესამე სტრიქონია მაღალი შაირით შესრულებული (442, 442, 44, 442), ხოლო მეექვსე სტროფიდან I-III სტრიქონების მაღალი შაირით გამართული (44, 442, 44, 442), ხოლო II-IV – 442-ით.

ციკლში „პოლონეთის გზებზე“ ლექსი „მშვიდობის ესტაფეტა“ ამგვარ სტროფს გვთავაზობს:

დედის თვალის ცისკრისოდენია (2 6)

გაეშუქა გმირს მშვიდობის გზები (4 4 2)

წინ გაშლილი მშვიდი ოდერია (4 2 4)

და წყალს გაღმა მეგობრული ხმები. (4 4 2)

როგორც უკვე ვთქვით, „სიმღერა დავით გურამიშვილზე“ 442-ის ბევრ ვარიაციას შეიცავს: აქ იგი გვხვდება როგორც იზოსილაბური საზომი:

სანთელივით ცად აწვდილი დავით,

შენ გოდებდი ასტრახანში ღამით

ქართლის ჭირით გადაიწვი ღამის,

სიხარული ვერ შეიპყარ წამით.

(„დავით გურამიშვილის მკმუნვარება, ქართლის ჭირი“).

ასევე იშვიათი არათანაბარმარცვლიანი წყობა: 442/333:

ბორცვზე შესდევ. წარმოგიდგა თვალწინ

ქალაქი გაშლილი ვაკეზე.

თეთრი თოვლივით წამწამები დასწვი,

ფიქრები ფრთებით დაკვეცე.

ხოლო ლექსში „დაბინავება უკრაინაში“ ხუთტაეპედების უკანასკნელი სტრიქონი ამგვარად არის შესრულებული: 4+4+1 („ქართლში ობლად არ დავთმობდი მე!“, „რომ სამშობლოს არ დავთმობდი მე!“, „სიჭაბუკემ ქართლში მარგო მე!“...).

XX საუკუნის II ნახევარში ქართველ პოეტთა ვერსიფიკაციული ოსტატობა შეუდარებლად ამაღლდა და, შეიძლება ითქვას, გამრავალფეროვნდა იმ ცოდნის საფუძველზე, რომელიც ითვალისწინებდა წინამავალ შემოქმედთა როგორც თეორიულ, ისე პრაქტიკულ გამოცდილებას. ამიტომ შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ სიმონ ჩიქოვანის ხსოვნისადმი მიძღვნილ ლექსს მურმან ლებანიძემ საწყის სტრიქონებად სწორედ მისი 442-ით შესრულებული ორტაეპედი წაუმძღვარა:

იანვარი, თებერვალი, მარტი –

შენ დაკარგე ყველა მისამართი...

1969 წელს დაწერილი ეს „ხსოვნის ლექსი“ გვარწმუნებს, რომ სიმონ ჩიქოვანის ვერსიფიკაციული მიღწევანი შემდეგმა პოეტურმა თაობამ უკვე აითვისა და გაითავისა, თუმცა ათმარცვლედის ეს სახეობა ორგანული არ არის მურმან ლებანიძის ლექსისათვის, მაგრამ იმ პოეტებს, რომლებიც ამ სქემით წერენ ბევრ ლექსს, თავისივე საზომით უძღვნის ლექსებს თანამოკალმე. ასევე იქცევა მურმან ლებანიძე ოთარ ჭელიძის მიმართ მიძღვნილი ლექსის სტრიქონების აგებისას: როგორც ცნობილია, ოთარ ჭელიძის საყვარელი სქემაა 244:

როგორც ეფინება მთებზე

ფიფქი უჩუმესი თოვლის

იმ ხმის აჟღერებას შევძლებ

რითმით უპირველეს ყოვლის.

(ო. ჭელიძე, „რიტმი და რითმა“)

ბევრჯერ კალმახივით წამოება

კალამს მოტირილი გარდასულის

და ვერც გამეზუდა წარმოდგენა
ქვეყნის საშინელი დასასრულის.

(„მწვანე ვარსკვლავი“)

ან:

ტალღებს მოაფენდა ნახნავებად
ლოდებს ჯეზირებზე აძგერებდა.

(„შარშანდელი წყალდიდობა. ქიცა ხერხეულიძეს“) ამიტომაც ოთარ ჭელიძისადმი მიძღვნილ
ლექსში არათანაბარმარცვლიანი საზომის ცალი – 442-ით არის გამართული მურმან
ლებანიძის მიერ:

გაზაფხულზე ყაყაჩო - ყვავილია, (4 3 4)

თიბათვეში მოსთიბვენ და თივა (4 2 4)

ყვავილობა, იცოდე, ჩავლილია, (4 3 4)

ოთარ, გული მტკივა (4 2)

ჯერ კი მაინც მზე დაგვლუს ციდან (4 4 2)

დაბადებით პირდაპირს და ჯიუტს (4 4 2)

თავდაღმართშიც გაგაგონო მინდა: (4 4 2)

„ტია-ტია, ტიუ – ტიუ - ტიუ“. (4 4 2)

საგულისხმო დამთხვევაა, რომ ვახტანგ ჯავახიშვილის მიერ გ. ტაბიძისადმი მიძღვნილი ლექსის
ეპიგრაფადაც გალაკტიონს 442-ით შესრულებული სტრიქონია გატანილი: „ოპერიდან
გამოვიდა გვიან“:

ოპერიდან გამოვიდა მარტო (4 4 2)

(ჯერ შორს იყო მარტი) (4 2)

იუბილარს ეცვა მუქი პალტო (4 4 2)

(ჯერ შორს იყო მარტი) (4 2)

რუსთაველზე იდგა მარტოდმარტო (4 2 4)

(ჯერ შორს იყო მარტი) (4 2)

თვალი ფრთხილად გააყოლა ტატნობს (4 4 2)

(ჯერ შორს იყო მარტი) (4 2)

და სახლისკენ წაბარბაცდა მარტო (4 4 2)

(ჯერ შორს იყო მარტი) (4 2)

მხოლოდ ჩრდილი მიჰყვებოდა პატრონს (4 4 2)

(ჯერ შორს იყო მარტი)“. (4 2)

მურმან ლებანიძის პოეზიაში საზომი 442 ხშირი არ არის: 1982 წლის „რჩეულში“ იზოსილაბურობას დამორჩილებული 442 სქემით შესრულებული სულ ორი ლექსი, ოთხი უსათაურო მოვიძიეთ („*** შრება სისხლი, კვალად ჭკნება ხორცი“, 1980, გვ.33; „*** ჭიანჭველა ჭიანჭველას სარდლობს“ - 1978, გვ. 98, „*** საზიზღარი ნისლი ასდის ქალაქს“, 1977, გვ.134; „*** როგორც მწვრთნელი შიშითა და ძრწოლით“, 1968, გვ.409); ამათგან 3 ლექსი ემორჩილება ჩვენ მიერ ზემოთაღნიშნულ პრინციპს - 442-ით გამართული სტრიქონები ხშირად რეფრენად გამოყენებულია ლექსში „*** როგორც მწვრთნელი შიშითა და ძრწოლით“ (ციკლიდან „გალაკტიონი“), ოთხივე სტროფის ბოლოს მეორდება რეფრენი: „საქართველოს პოეტების მეფეს“:

როგორც მწვრთნელი

შიშითა და ძრწოლით

შორიახლოს

ლომს მიჰყვება ბებერს,

რუსთაველზე

მოჰყვებოდა ცოლი

საქართველოს

პოეტების მეფეს.

ერთი ჭიქით,

ერთი ჭიქით მთვრალი

ჰყვება: 'სისხლით

ქრისტესავით მღებეს!~

მთაწმინდისკენ

გაუმტერდა თვალი

საქართველოს

პოეტების მეფეს...

და ა.შ.

ლექსში „*** საზიზღარი წისლი ასდის ქალაქს“, რომელიც, ასევე, ოთხსტროფიანია, მეორდება რეფრენი: „ატომურის მე ვარ დროის მტერი!“:

1. საზიზღარი

წისლი ასდის ქალაქს.

ბოლავს შხამი

სულში მოდის მტერი:

მე ეს ზიზღი

ამხდის თავის ქალას –

ატომურის

მე ვარ დროის მტერი!

2. მე მიყვარდა

ბალახები მწვანე,

ჭრელი ჰყავდა

სოსოს პოინტერი.

ასფალტები

ბალახებზე ვცვალე –

ატომურის

მე ვარ დროის მტერი!

და ა.შ.

ლექსში „*** შრება სისხლი, კვალად ჭკნება ხორცი“, რომელიც მხოლოდ ორსტროფიანია, რეფრენის ფუნქციას ასრულებს მეორე სტროფის პირველ ორპტაეპედში გამეორებული სინონიმური შესიტყვებანი და მეოთხე სტრიქონში განმეორებულია სიტყვა „არაფერი“:

ამიტომაც ცვალებადობს რწმენა?

ამიტომაც ცვალებადობს მრწამსი?!

აგე, კაცი! – დგას სიკვდილის პირად –

არაფერი, არაფერი მსგავსი!

ლექსში „*** ჭიანჭველა ჭიანჭველას სარდლობს“ სემანტიკური ღერძი იქმნება სიტყვებით: „ჭიანჭველა“ და „ბორცვი“, ამიტომაც ლექსში 9-ჯერ მეორდება სიტყვა „ჭიანჭველა“, ხოლო 8-ჯერ სიტყვა „ბორცვი“, მთლიანად კი ხშირია „ც“ და „ჭ“ ბგერების ალიტერაცია და განმეორება სინონიმური სემანტიკურ – აზრობრივი ერთეულებისა:

ქვეყანაზე მე ვიქნები მარტოდ –

ჩემს ჭკუაზედ – მარტოდ, ფართოდ, სანდოდ!..

ჰეტეროსილაბური წყობით გამართულ ლექსში 442-ის ვარიაციის 244-ის არსებობა მ. ლებანიძის ლექსში „ათი წლის შემდეგ თამუნია ქავთარაძეს“ (ციკლიდან „მახსოვს“) 1970 წელს შენიშნული აქვს აკ. ხინთიბიძეს (ხინთიბიძე აკ., 1981, „ფიქრები თანამედროვე ვერსიფიკაციაზე“, წიგნში: პოეტიკური ძიებანი, გვ. 98-100) ამ ლექსში რამდენიმე სტრიქონია 2 4 4-ით შესრულებული (მაგ.: „ხსოვნა ღვინოსავით დავაძველე“, „უხვად საქმეები გაიჩინე“).